

Uvrede i ismijavanje umjesto argumentovane rasprave o COVID-19

ISTRAŽIVANJE O REAKCIJAMA JAVNOSTI NA ZVANIČNE INFORMACIJE O
KORONAVIRUSU, IZJAVE EPIDEMIOLOGA I SVJETSKIH ČELNIKA

MILICA BOGDANOVIĆ, VESNA RAJKOVIĆ NENADIĆ, MILICA LIPOVA, NEJRA HASEČIĆ I ANIDA SOKOL

Uvrede i ismijavanje umjesto argumentovane rasprave o COVID-19

ISTRAŽIVANJE O REAKCIJAMA JAVNOSTI NA ZVANIČNE INFORMACIJE O KORONAVIRUSU, IZJAVE EPIDEMIOLOGA I SVJETSKIH ČELNIKA

MILICA BOGDANOVIĆ, VESNA RAJKOVIĆ NENADIĆ, MILICA LIPOVAC, NEJRA HASEČIĆ I ANIDA SOKOL

Uvrede i ismijavanje umjesto argumentovane rasprave o COVID-19

Istraživanje o reakcijama javnosti na zvanične informacije o koronavirusu, izjave epidemiologa i svjetskih čelnika

Tim autorica i istraživačica:

Milica Bogdanović, Vesna Rajković Nenadić i Milica Lipovac (Crna Gora); Nejra Hasečić i Anida Sokol (BiH)

Urednica:

Anida Sokol (BiH)

Mediacentar Sarajevo i Institut za medije Crne Gore

Dizajn i DTP: Hana Kevilj

1. Uvod

Pandemija koronavirusa je donijela veliku količinu tačnih i netačnih informacija, infodemiju kojom je otežan pronalazak pouzdanih izvora i savjeta koji bi mogli biti korisni u zaštiti javnog zdravlja. Informacije, dezinformacije i razne teorije zavjere o novom virusu od januara 2020. počele su se širiti putem različitih kanala informisanja, najviše preko online medija i društvenih mreža poput Facebooka, Twittera, Instagrama i platformi za komunikacije kao što su Viber, Messenger i WhatsApp¹. U Crnoj Gori, dezinformacije i teorije zavjere dominantno su se širile u tabloidnim online medijima iz Srbije koji su popularni među crnogorskim građanima (npr. Informer, Alo, Espresso...), na društvenim mrežama, mobilnim aplikacijama poput Vibera i Whatsappa, ali i u komentarima čitalaca u online medijima². U Bosni i Hercegovini, takvi sadržaji bili su prisutni na društvenim mrežama, internet platformama poput YouTubea, mobilnim aplikacijama, u komentarima online medija, ali su ih prenosili i tradicionalni mediji poput Dnevnog avaza ili javnog servisa RTRS³. Među dezinformacijskim sadržajima u obje zemlje popularni su pseudo-naučni savjeti da, naprimjer, limun i soda bikarbona pomažu u liječenju protiv koronavirusa, kao i teorije zavjere poput one da je virus nastao u laboratoriju u Wuhanu i da je njegovo širenje prouzrokovala 5G mreža⁴.

Koliko neprovjerene ili naučno neutemeljene informacije utiču na kreiranje javnog mnijenja pokazuje istraživanje koje je u maju 2020. u Crnoj Gori napravila agencija Ipsos uz podršku UNICEF-a, a koje je pokazalo da svaki drugi građanin u toj državi vjeruje da je virus nastao u laboratoriju, te da oko petina građana nije saglasna sa tvrdnjom da će se uskoro pronaći vakcina koja bi štitila od te bolesti⁵. U Bosni i Hercegovini, istraživanje kompanije Valicon iz juna 2020. godine je pokazalo da tek četvrtina bh. građana smatra da je virus nastao prirodnim putem, više od polovine bh. građana vjeruje u neku od teorija zavjera o koronavirusu, a trećina misli da je virus nastao u wuhanskom laboratoriju⁶. Istraživači Američkog časopisa tropske medicine i higijene ustanovili su da dezinformacije

1 Tijana Cvijetićanin. 2020. *Fact-checking in the Balkans: While the Sky is Falling*. Medium.com. <https://medium.com/@DigiComNet/fact-checking-in-the-balkans-while-the-sky-is-falling-4beca5423483>

2 Dragan Koprivica, Milica Kovačević, i Tijana Velimirović. 2020. *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*. CDT. <http://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/> <http://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>

3 Vidi, naprimjer: Amina Čelinković. 2020. *Bill Gates nije rekao da nemamo izbora sa vakcinom: Stvarna izjava odnosila se na ekonomsku krizu*. Raskrinkavanje. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/bill-gates-nije-rekao-da-nemamo-izbora-u-vezi-sa-vakcinom-stvarna-izjava-odnosila-se-na-ekonomsku-krizu>; i Elma Murić. 2020. *Britanski obavještajci nisu "ubacili virus u Wuhan da bi srušili Xi Jinpinga"*. Raskrinkavanje. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/britanski-obavjestajci-nisu-ubacili-virus-u-wuhan-da-bi-srusili-xi-jinpinga>.

4 Emina Žuna. 2020. *Zašto vjerujemo teorijama zavjere?*. Media.ba. <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/zasto-vjerujemo-teorijama-zavjere>

5 RTCG. 2020. *Više od 50 dosto građana misli da je virus vještački*. <http://www.rtcg.me/koronavirus/crnagora/279252/vise-od-50-gradjana-misli-da-je-virus-vjestacki.html>.

6 A.D. 2020. *Koronavirus u BiH: 41 posto građana smatra da će doći do drugog vala*. Klix.ba. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/koronavirus-u-bih-41-posto-gradjana-smatra-da-ce-doci-do-drugog-vala/200610133>

o koronavirusu nisu bezazlene i da su bile mogući uzrok smrti kod najmanje 800 osoba širom svijeta koje su preminule u prva tri mjeseca 2020. godine jer su pile mentanol i sredstva za čišćenje na bazi alkohola kako bi se zaštitili od koronavirusa. Procijenili su da je u navedenom periodu iz istih razloga hospitalizovano oko 5.876 osoba, kao i da je 60 osoba oslijepilo od posljedica ispijanja metanola⁷.

Svrha ovog istraživanja je steći uvid u reakcije publike u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori na zvanične informacije svjetskih i lokalnih zdravstvenih organizacija, kriznih štabova, te izjava predstavnika vlasti i stručnjaka. S obzirom na to da su do sada fact-checking platforme u regiji dezinformacije i teorije zavjere analizirale prvenstveno u online medijima i sadržajima na društvenim platformama, u ovom istraživanju cilj je bio vidjeti da li su i koliko takvi sadržaji prisutni u komentarima online medija. Izabrana su četiri online informativna medija, Vijesti online i Cafe del Montenegro iz Crne Gore, te Klix.ba i Depo.ba iz Bosne i Hercegovine, na osnovu čitanosti i broja komentara u online sekcijama⁸, te 12 članaka (po tri za svaki medij) tih medija koji sadrže obavijesti Svjetske zdravstvene organizacije i lokalnih zdravstvenih institucija i kriznih štabova, izjave epidemiologa, zdravstvenih institucija i predstavnika vlasti objavljenih između 20. juna i 20. jula, koji su birani na osnovu ključnih riječi i broja komentara⁹. Ukupno je pregledano 863 komentara, koji su klasificirani u sedam kategorija: humor, uvreda ili ismijavanje, govor mržnje¹⁰, teorija zavjere, argumentovane informacije i nešto drugo, a praćen je i generalni utisak i tok diskusije, naprimjer, da li komentari ukazuju na relativizaciju i ismijavanje zvaničnih preporuka i objava.

Kako bi se stekao uvid o ulozi medija u moderiranju takvih komentara i praksama online medija u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, obavljeno je devet polu-strukturiranih intervjua sa novinarima, urednicima i predstavnicima fact-checking platformi iz Bosne i Hercegovine i Crne Gore¹¹. S obzirom na obim uzorka, broj članaka i komentara na njima, ali i stratifikaciju publike i osoba koje postavljaju komentare, te mogućeg prisustva botova i trolova, rezultati nisu reprezentativni za BiH i Crnu Goru, niti predstavljaju stavove građana na odabrane objave, ali mogu dati uvide u trendove u komentarima, preporuke za moderiranje komentara, kao i poticaj za daljnja istraživanja na ovu temu.

7 Md Saiful Islam et al. 2020. *COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis*. <http://www.ajtmh.org/content/journals/10.4269/ajtmh.20-0812>

8 Za broj čitanosti korišteni su podaci alexa.com i similarweb.com.

9 Ključne riječi su uključivale: Svjetska zdravstvena organizacija, preporuka i vakcina, a broj komentara je varirao između 30 do 150.

10 Za govor mržnje korištena je definicija Vijeća Evrope, i obuhvata: “sve oblike izražavanja kojima se šire, raspiruju, potiču ili opravdavaju rasna mržnja, ksenofobija, antisemitizam ili drugi oblici mržnje temeljeni na netoleranciji, uključujući tu i netoleranciju izraženu u obliku agresivnog nacionalizma i etnocentrizma, te diskriminacija i neprijateljstvo prema manjinama, migrantima i osobama imigrantskog porijekla”.

11 Intervjuisani su: Aleksandra Obradović (Cdm.me); Nemanja Vukotić (Vijesti.me); Milica Kovačević (Raskrinkavanje.me); Borislav Višnjić (Digitalni forenzički centar); Emir Zulejhić (Raskrinkavanje.ba); Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal), Ajla Obradović (Balkanski servis RSE), Senka Kurt (bivša urednica Avaza); Dinko Dundić (Fokus.ba).

2. Ismijavanje i uvrede na objave Svjetske zdravstvene organizacije

Otkako je Svjetska zdravstvena organizacija, SZO, agencija UN-a odgovorna za globalna zdravstvena pitanja, 5. januara obavijestila svijet o „pneumoniji nepoznatog uzroka“ u Kini, počela je redovno objavljivati informacije o njenom toku i izdavati savjete za prevenciju širenja virusa. Tridesetog januara organizacija je proglasila širenje javne zdravstvene prijetnje od globalnog značaja, a 11. marta pandemiju¹². Objave SZO postale su redovni sadržaj medija širom svijeta, ali organizacija i njen čelnik Tedros Adhanom Ghebreyesus naišli su i na kritike, između ostalog i američkog predsjednika Donalda Trumpa, poput onih da organizacija brani interese Kine ili da nije na vrijeme proglasila pandemiju.

Bosanskohercegovački i crnogorski mediji također prenose objave SZO, ali takvi sadržaji su, kao što su to potvrdili sagovornici u ovom istraživanju i broj komentara u člancima, manje čitani u odnosu na informacije koje objavljuju lokalne zdravstvene institucije i krizni štabovi. Istraživanja pokazuju da je publika više zainteresirana za lokalna a ne globalna dešavanja¹³, ali pojedini sagovornici pad interesovanja građana za objave SZO pripisuju kontradiktornim stavovima te međunarodne organizacije o načinima prenosa virusa i načinima zaštite¹⁴.

U komentarima na četiri izabrana članka koji prenose izjave SZO, poput onih da je svijet ušao u novu i opasnu fazu pandemije koronavirusa (depo.ba), da postoje dokazi da se COVID širi vazduhom (cdm.me i vijesti.me), te da se pandemija može kontrolisati (klix.ba)¹⁵, najdominantnije su uvrede i ismijavanje SZO (46%). Od 139 komentara 64 je uvreda, 13 humora, 13 teorija zavjere, pet argumentovanih informacija, dva su govora mržnje, osam ih je nepovezano sa temom i 34 nešto drugo od navednog. U člancima crnogorskih

12 WHO. 2020. *Timeline: WHO's Covid-19 Response*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>

13 Amy Mitchell et al. 2018. *Publics Around the World Follow National and Local News More Closely than International*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2018/01/11/publics-around-the-world-follow-national-and-local-news-more-closely-than-international/>

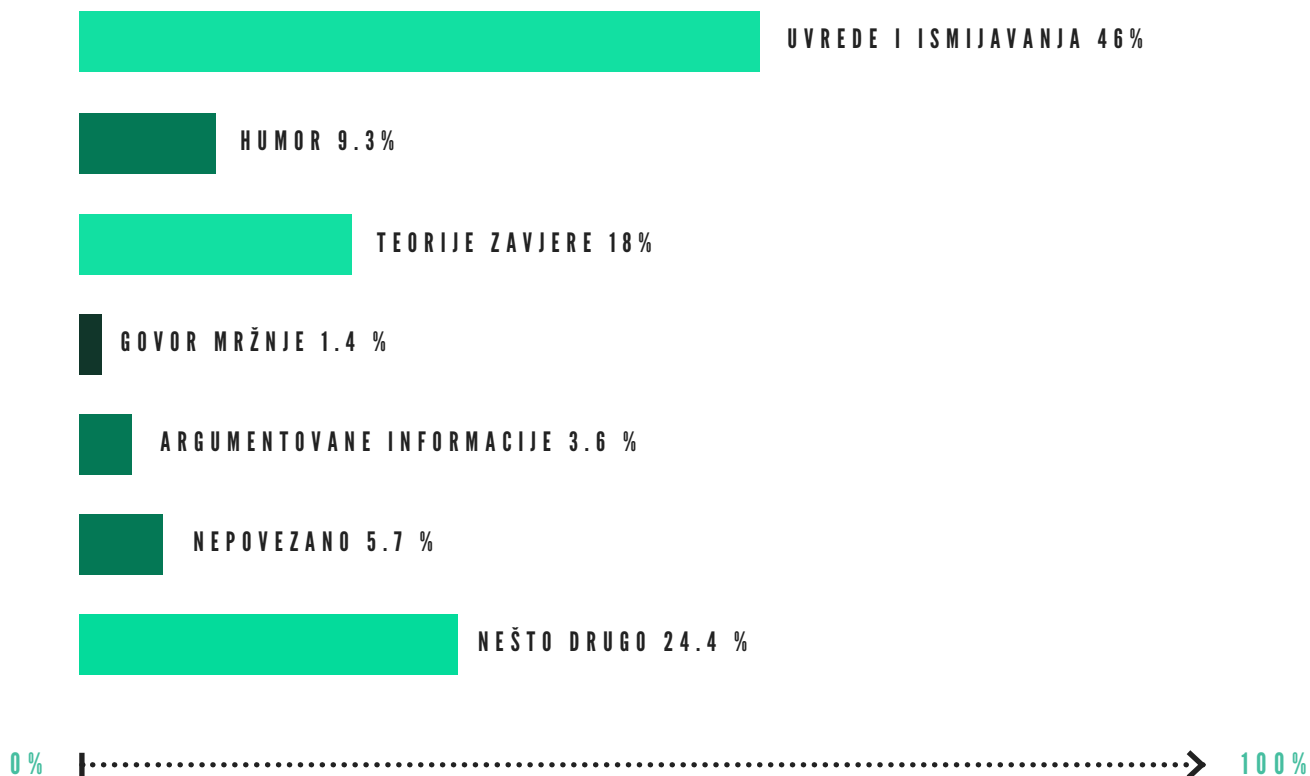
14 Aleksandra Obradović, cdm.me i Nemanja Vukotić, vijesti.me. – 27.7. 2020., Podgorica.

15 Analizirani članci: *Direktor WHO izdao upozorenje: 'Svijet je ušao u novu i opasnu fazu pandemije koronavirusa*, depo.ba (20.6.2020.), <https://depo.ba/clanak/203780/direktor-who-izdao-upozorenje-svijet-je-usao-u-novu-i-opasnu-fazu-pandemije-koronavirusa>; *SZO priznaje da postoje dokazi da se COVID-19 prenosi vazduhom*, vijesti.me (7.7.2020.), <https://www.vijesti.me/svijet/globus/449227/szo-priznaje-da-postoje-dokazi-da-se-kovid-19-prenosi-vazduhom>; *Svjetska zdravstvena organizacija priznala: Sve više dokaza o prenosu virusa vazduhom, cdme* (8.7.2020.); *Čelnik WHO-a: Postoji izlaz iz pandemije, može se kontrolisati širenje virusa*, klix.ba (13.7.2020.), <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/celnik-who-a-postoji-izlaz-iz-pandemije-moze-se-kontrolisati-sirenje-virusa/200713116>

medija da postoje dokazi da se virus širi vazduhom, prisutni su stavovi da u toj organizaciji rade nedovoljno stručni ljudi, koji mijenjaju stavove ili nemaju jedinstveni stav o važnim pitanjima, dok su ispod objave bh. medija izraženi uvredljivi komentari na račun čelnika SZO, a dva komentara na depo.ba sadrže rasistički govor mržnje. U manjoj mjeri su prisutni komentari koji sadrže teorije zavjere ili u kojima se preporučuju YouTube videi o navodnim predviđanjima američkog stručnjaka Anthonyja Fauchija i biznismena Billa Gatesa o virusu i izjavama Semira Osmanagića, osnivača fondacije „Arheološki park Bosanska piramida Sunca“¹⁶. Sagovornici također potvrđuju da su u komentarima na izjave Svjetske zdravstvene organizacije prisutni negativni komentari ili stavovi, poput onih da je riječ o mafijaškoj organizaciji¹⁷, a na osnovu pregleda komentara vidljivo je da gotovo nema argumentovane rasprave.

GRAFIKON 1

KOMENTARI NA OBJAVE SVJETSKJE ZDRAVSTVENE ORGANIZACIJE

16 BosnianPyramidsTV. 2020. Šta se krije iza drugog talasa: <https://www.youtube.com/watch?v=OR9NQLTqNEw&t=10s>
 17 Aleksandra Obradović, cdm.me i Nemanja Vukotić, vijesti.me – 27.7.2020. Podgorica.

veliki medicinski brat, koji te ne liječi, ali te straši i ucjenjuje, a ubrzo će ubirat i porez to jest na obaveznu vakcinaciju svake godine. koristi državne organe prisile koji ga slijepo slušaju. svjetska vlada ko iz filmova (depo.ba)

Lave ti si gori (ako je to uopste moguće) od ovih nasih ublehasa (klix.ba)

Ova SZO je toliko nisko pala da nijesu bolji od kakve ambulante u zadnje selo crnogorsko (cdm.me).

Sljedeće nedjelje stiže potvrda da se korona prenosi i mislima zaraženih (vijesti.me).

3. Nepovjerenje prema domaćim zvaničnim informacijama

Krizni štabovi, vladini organi za sprečavanje širenja koronavirusa i lokalne zdravstvene institucije u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori morale su se prilagoditi novonastaloj situaciji i uspostaviti efikasniju komunikaciju s javnošću. Način komuniciranja kriznih štabova u BiH je, naprimjer, kritiziran, između ostalog, i zbog neusklađenih informacija o brojevima novooboljelih, oporavljenih i umrlih i nejasne komunikacije oko uvedenih preporuka i naredbi¹⁸.

Sagovornici u istraživanju govore da su najčitaniji sadržaji o koronavirusu upravo oni koji dolaze od tijela koja su nadležna za sprečavanje širenja koronavirusa. Čitaoci u Crnoj Gori su posebno aktivni kada komentarišu sadržaj o broju zaraženih, broju umrlih i mjerama prevencije, čiji je izvor Institut za javno zdravlje, Nacionalno koordinaciono tijelo za sprečavanje širenja zaraze, Vlade Crne Gore ili neki domaći epidemiolog. Takvi članci imaju i po deset puta više komentara nego objave koje sadrže informaciju svjetskih zdravstvenih aktera. I u Bosni i Hercegovini, najčitaniji sadržaji o koronavirusu su oni koji

¹⁸ Slađan Tomić. 2020. *Neusklađene informacije o COVID 19: Novinari krive vlasti*. Media.ba. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/neuskladene-informacije-o-covid-19-novinari-krive-vlasti>

dolaze od lokalnih aktera. Urednica Depo.ba govori da se na tom online mediju najviše čitaju tekstovi koji se tiču smrtnih slučajeva, brojeva o zaraženima, a da najviše komentara imaju nove mjere i naredbe, zvanične preporuke i podaci kriznih štabova koji često znaju biti kontradiktorni¹⁹.

Od ukupno 412 komentara na četiri odabrana članka o novim slučajevima zaraze u Crnoj Gori, te naredbama i preporukama Kriznog štaba Federacije BiH²⁰, 84 se odnose na uvrede i ismijavanja, 15 na humor, 13 na govor mržnje, 13 na teorije zavjere, 29 je argumentovanih informacija, 114 komentara nisu povezani sa temom, a njih 144 su neutralni i ne spadaju u navedene kategorije. Ipak, u tim komentarima je manje uvreda i ismijavanja u odnosu na članke s izjavama Svjetske zdravstvene organizacije (20.3%), a najviše je onih koji ne pripadaju u te kategorije i koji nisu povezani sa temom (61.4 %). Uvrede i ismijavanje prisutniji su u člancima iz Bosne i Hercegovine (38 %), nego onim iz Crne Gore (11 %), što se može objasniti neadekvatnom komunikacijom kriznih štabova, kontradiktornim stavovima i podacima različitih nivoa vlasti, nedovoljno jasnim naredbama i preporukama, ali i generalno velikim nepovjerenjem publike u rad institucija, što potvrđuju i sagovornici iz istraživanja²¹.

Neki od prisutnih komentara ispod članaka u online medijima u Crnoj Gori su oni da se podaci o broju zaraženih lažiraju, da postoji nepovjerenje u Nacionalno koordinaciono tijelo i da je vladi ekonomija važnija od ljudskih života. U komentarima čitalaca bh. online medija prisutan je negativan narativ prema državnim i zdravstvenim institucijama i pojedincima koji se okrivljuju za lošu epidemiološku sliku, kao i loš zdravstveni sistem, da su donesene mjere neadekvatne, da nije jasna razlika između preporuka i naredbi kriznih štabova, te preporuke šta je potrebno raditi kako bi se spriječilo širenje COVID-19. Iako je govora mržnje i teorija zavjere u komentarima malo (po 3 %), sagovornici ipak kažu da su govor mržnje i uvredljiv sadržaj prisutni u komentarima na objave o koronavirusu i naročito usmjereni prema pojedincima, Kinezima ili etno-nacionalnim i vjerskim grupama²².

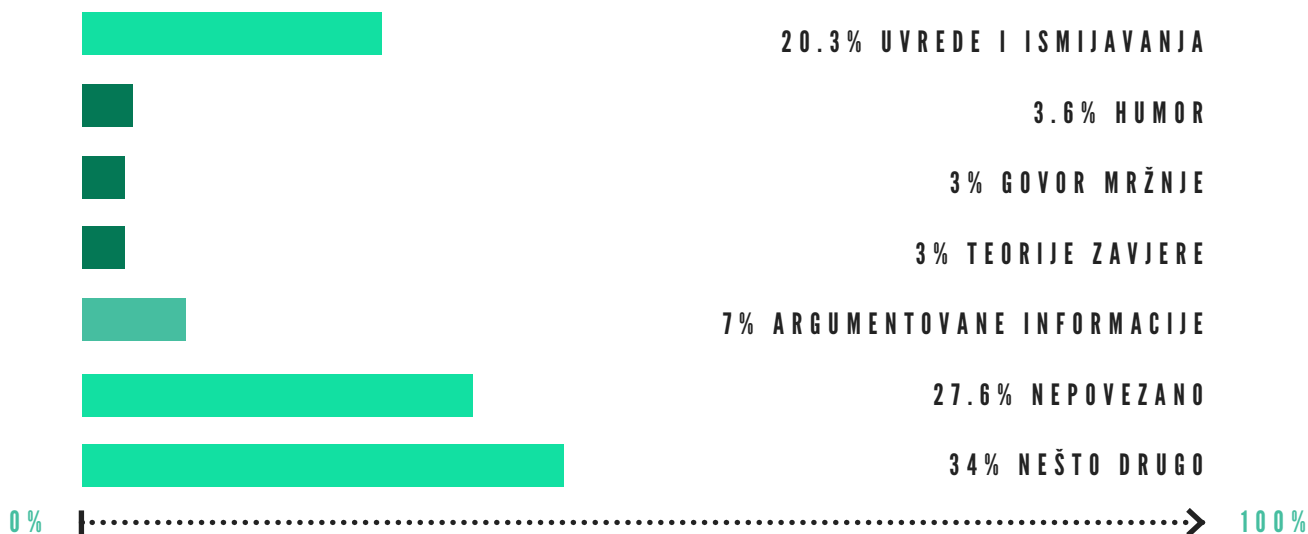
19 Intervju sa Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal) – 7.8.2020., Sarajevo.

20 Analizirani članci: *Jedna osoba preminula, još 47 zaraženih koronavirusom, u Rožajama 18 novooboljelih*. cdm.me (20.6.2020). <https://www.cdm.me/drustvo/jedna-osoba-preminula-jos-47-zarazenih-koronavirusom-u-rozajama-18-no-vooboljelih/>; *Pročitajte nove naredbe i preporuke Federalnog kriznog štaba zbog koronavirusa*, klix.ba (26.6.2020.). <https://www.klix.ba/vijesti/bih/procitajte-nove-naredbe-i-preporuke-federalnog-kriznog-staba-zbog-koronavirusa/200626133>; *Danas stupile na snagu: https://depo.ba/clanak/204048/danas-stupile-na-snagu-ovo-su-nove-naredbe-i-preporuke-kriznog-staba-fbih*; *Ovo su nove naredbe i preporuke Kriznog štaba FBiH*, depo.ba (28.6.2020.). *Još 116 novih slučajeva koronavirusa, dvije osobe preminule*, vijesti.me (19.7.2020). <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/452591/>

21 Emir Zulejhić (raskrinkavanje.ba) – 7.8.2020, Sarajevo.

22 Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal) – 7.8.2020., Sarajevo; Aleksandra Obradović, cdm.me i Nemanja Vučković, vijesti.me. – 27.7.2020., Podgorica

GRAFIKON 2
KOMENTARI NA DOMAĆE ZVANIČNE INFORMACIJE

NEKI OD IZDVOJENIH KOMENTARA:

Pumpate broj zaraženih ne bi li kako iskamčili pomoć od EU (vijesti.me)

Srbija krije podatke zapravo do danas ,razlog je da bi otisli gastarbajteri u EU.U Srbiji je haos pa prije mjesec su uzbrisali cetiri hiljade zarazenih,ne gledajte punk i hepi procitajte sandzacke novine da vidite pravu ustinu. (CdM)

Najvažnije mjere izostavljene, a to je da poslodavci MORAJU obezbijediti distancu među uposlenicima, dobru provjetrenost prostora za rad i radnicima obezbijediti maske, rukavice i dezinficijente i da se ograniči radno vrijeme kafana, restorana, kafića sa ograničavanjem broja gostiju pi kvadratnom metru zatvorenog prostora. Na graničnim ptelazima barem mjerenje temperature obezbijediti (depo.ba)

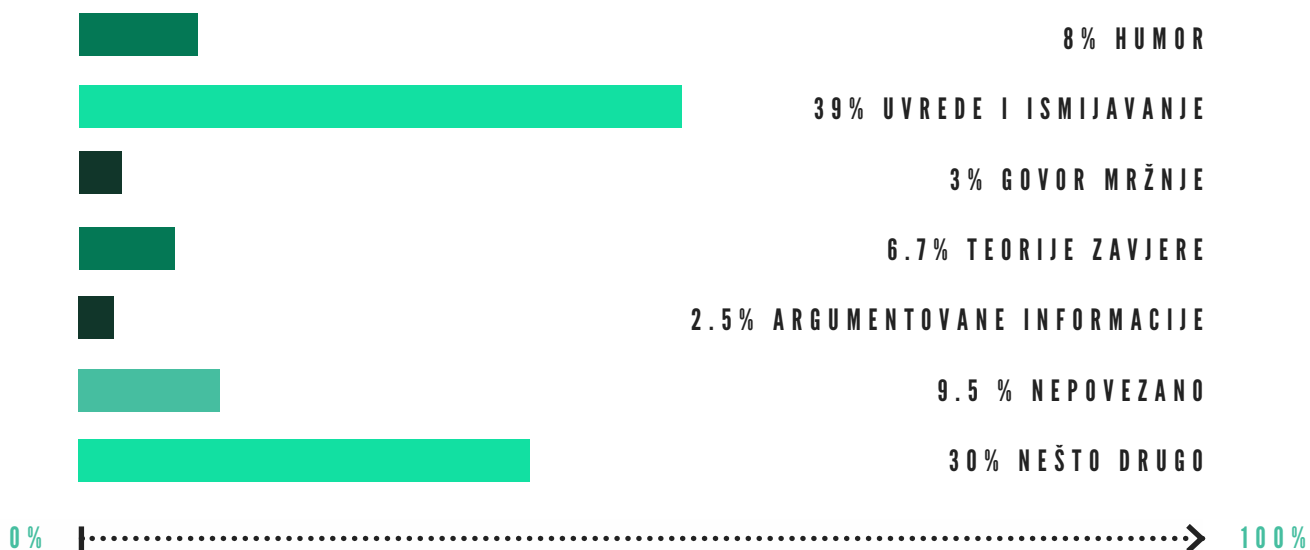
E vala ko vas ne zna skupo bi vas platio! Sve namjesteno par dana pred EU odluku o otvaranju granica... i u roku od 10 dana uduplan broj oboljelih ko koga tu laze (klix.ba).

4. Komentari na pojedinačne izjave i naučna istraživanja

Pored saopštenja Svjetske zdravstvene organizacije i domaćih zvaničnih organa i institucija u bosanskohercegovačkim i crnogorskim medijima su prisutni i članci o naučnim istraživanjima različitih organizacija, naročito onih koja se tiču vakcina protiv COVID-19, te izjava domaćih i stranih epidemiologa, političara i svjetskih lidera o koronavirusu, vakcinama i dostupnim istraživanjima. Četiri analizirana članka koji su imali najviše komentara u gore navedenom periodu tiču se izjave Billa Gatesa da će posljednja pandemija biti uvjeravanje ljudi da se vakcinišu, izjava hrvatske liječnice da je virus oslabio, izjava crnogorskog ministra zdravlja Kenana Hrapovića da je Vlada Crne Gore potpisala dokument o zajedničkoj nabavci vakcine za koronavirus sa Evropskom komisijom i istraživanja naučnika Univerziteta Oxford²³. Od 313 komentara na tim člancima, 25 je humora, 124 uvreda i ismijavanja, 10 govora mržnje, 21 teorija zavjere, osam argumentovane rasprave, 30 nepovezano i 95 nešto drugo. U tim objavama najviše komentara se odnosilo na uvrede i ismijavanja, a najmanje je, kao i u prethodnim slučajevima, bilo argumentovanih informacija. U članku koji se odnosi na izjavu Billa Gatesa prisutno je bilo 18 komentara sa teorijama zavjera (*Oće da nas čipuje, Gejc, sotona*) i (*izmislio virus za računar pa sada i za ljude*). U komentarima na izjavu ministra zdravlja Kenana Hrapovića da je Vlada Crne Gore potpisala dokument o zajedničkoj nabavci vakcine za koronavirus sa Evropskom komisijom i stavila je na listu za nabavku kao i u članku o rezultatima testiranja eksperimentalne vakcine protiv koronavirusa Univerziteta Oxford izraženo je bilo nepovjerenje u vakcine i odbijanje građana da je prime. U komentarima ispod članka o izjavama hrvatske liječnice Nele Stršen da je dejstvo koronavirusa oslabilo, bili su prisutni seksistički govor mržnje i uvrede ili ismijavanje na njen račun. U tim komentarima bilo je samo 2.5% argumentovanih informacija i 6.7 % teorija zavjere.

23 Analizirani članci: *Bill Gates: Posljednja prepreka pandemije će biti uvjeravanje ljudi da se vakcinišu*, klix.ba, (27.6.2020.). <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/bill-gates-posljednja-prepreka-pandemije-ce-biti-uvjeravanje-ljudi-da-se-vakcini-su/200627005>; *Treba reći istinu, a ne plašiti ljude - virus je oslabio! Oni koji su danas pozitivni, ne moraju biti i zarazni!*, depo.ba (24.6.2020.). <https://depo.ba/clanak/203938/treba-reci-istinu-a-ne-plasiti-ljude-virus-je-oslabio-oni-koji-su-danas-pozitivni-ne-moraju-biti-i-zarazni>; Hrapović: *Crna Gora će među prvim zemljama dobiti vakcinu za koronavirus*, cdm.me (17.7.2020.). <https://www.cdm.me/drustvo/hrapovic-crna-gora-ce-biti-medu-prvim-zemljama-koje-ce-dobiti-vakcinu-za-koronavirus/>; *Prvi testovi vakcine protiv koronavirusa izazvala zaštitu reakciju imunog sistema*, vijesti.me (20.7.2020.). <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/452841/prvi-testovi-vakcine-protiv-koronavirusa-izazvala-zastitnu-reakciju-imunog-sistema>;

GRAFIKON 3
KOMENTARI NA POJEDINAČNE IZJAVE I NAUČNA ISTRAŽIVANJA

NEKI OD IZDVOJENIH KOMENTARA:

Oće da nas čipuje, Gejc, sotona (klix.ba)

Cista prevara, Bill Gates hoće da nas unisti vakcinama (vijesti.me)

Ma kakva vakcina treba poslušati gazdu Pinka i ozonirati krv (cdm.me)

5. Prakse moderiranja komentara

Prostori za komentare online medija namijenjeni su za iznošenje i razmjenu mišljenja o određenoj temi, reakciju javnosti na vijesti i pojave, i njihov feedback, te su značajni medijima i za podatke o potrebama i mišljenjima njihove publike. Ipak, oni su često u bh. i crnogorskim online medijima poligon uvreda i govora mržnje, propagande političkih botova, a ne, a kao što je pokazalo i ovo istraživanje, mjesto za argumentovanu raspravu. To dokazuje i prisustvo govora mržnje u online komentarima, najviše među etno-nacionalnim i vjerskim grupama, te onaj usmjeren na žene, LGBTIQ osobe ili migrante i izbjeglice. Kao ilustracija može poslužiti i podatak da od 444 žalbi na govor mržnje koje je zaprimilo Vijeće za štampu BiH 2019. godine, 422 se odnosi na online komentare²⁴. Ipak, ne postoji univerzalan model za moderiranje komentara online medija, ali se više uviđa značaj i potreba za njihovo moderiranje i za pronalazak adekvatnog rješenja koje će omogućiti argumentovanu i slobodnu razmjenu mišljenja ali i spriječiti širenje govora mržnje, uvreda, teorija zavjere i dezinformacija.

Prakse moderiranja komentara online medija koji su izabrani za ovo istraživanje su različite. Oba medija iz Crne Gore (vijesti.me i cdm.me) sprovode sistem predmoderacije koja od administratora web sajta zahtijeva da komentare prethodno pročita i utvrdi da li su u skladu s pravilima komentaranja. Tek nakon čitanja administrator odobrava njihovo objavljivanje, što omogućava sprečavanje objave govora mržnje i na taj način medij snosi odgovornost za objavljeni sadržaj. Oba medija iz Crne Gore imaju objavljena pravila komentaranja kao smjernice za čitaoce koje bi trebalo poštovati da bi njihovi komentari bili objavljeni. Smjernice su uglavnom fokusirane na to šta komentari ne smiju sadržati i zbog čega će biti izbrisani, poput govora mržnje, rasizma, homofobije, seksizma, uvrede, pornografije, irelevantnog sadržaja koji nije u skladu s objavljenim tekstom, kletve, predugog posta ili velikih slova. Ipak, poteškoće za predmoderiranje online komentara proizlaze najviše iz toga što mediji nemaju administratore koji su isključivo zaduženi za moderiranje komentara već to rade zaposleni novinari, što dodatno otežava njihov posao²⁵. Pored toga, takva praksa se odnosi samo na prostor za komentare online medija, a ne i na komentare na stranicama na društvenim mrežama, za koje sagovornici kažu da imaju najviše komentara, što ostavlja dodatni prostor za širenje govora mržnje, uvredljivog govora i teorija zavjere. Globalne društvene mreže, ipak, imaju svoja pravila za uklanjanje govora mržnje ali su česte kritike zbog njihove neefikasnosti²⁶.

24 Podaci na stranici Vijeća za štampu i online medije: <https://www.vzs.ba/>

25 Aleksandra Obradović, cdm.me i Nemanja Vukotić, vijesti.me, datum – 27.7.2020., Podgorica.

26 Vuk Vučetić. 2020. *Da li Facebook i Twitter dozvoljavaju govor mržnje?* Media.ba. <https://media.ba/bs/magaz-in-novinarstvo/dozvoljavaju-li-facebook-i-twitter-govor-mrznje>

U odabranim online medijima iz BiH (klix.ba i depo.ba), prakse su drugačije. Klix.ba zahtijeva registraciju čitatelja, a pored sekcija za komentare prisutan je *disclaimer*, u kojem se navodi da su komentari stavovi njihovih autora, a ne nužno i stavovi internet portala Klix.ba, čime se medij ograđuje od odgovornosti za sadržaj. U napomeni se mole korisnici da se suzdrže od vrijeđanja, psovanja i vulgarnog izražavanja, te da portal Klix.ba zadržava pravo da obriše komentar bez najave i objašnjenja. Navedeno je i da zbog velikog broja komentara Klix.ba nije dužan obrisati sve komentare koji krše pravila te da čitatelji prihvataju mogućnost da među komentarima mogu biti pronađeni sadržaji koji mogu biti u suprotnosti sa njihovim vjerskim, moralnim i drugim načelima i uvjerenjima.

Na Depo.ba nije potrebna registracija, ali urednica kaže da koriste i opciju potpune zabrane komentara i to u slučajevima pretpostavke da bi neki tekst mogao izazvati veliki broj neprimjerenih komentara, posebno ako je riječ o pojedinim osobama prema kojima, od strane građana, već vlada negativan stav²⁷. Da su i na Klixu i Depou prisutni komentari koji sadrže govor mržnje, pokazuje i podatak da Vijeće za štampu godišnje primi veliki broj žalbi na govor mržnje na ta dva medija. Ohrabruje podatak, ipak, da iz Klix.ba prijavljuju komentare govora mržnje policiji, zbog čega su 2019. godine uhapšene tri osobe²⁸.

Kao primjer dobre prakse moderiranja komentara može poslužiti Radio Slobodna Evropa gdje, na dnevnom nivou, komentare moderira osoba koja je taj dan zadužena za društvene mreže. Riječ je o timu ljudi koji se sastoji od tri do četiri osobe. Praksa tog medija je da komentari nisu dopušteni na web stranici ispod tekstova ali se moderiraju na društvenim mrežama, gdje se koriste alati poput Creator Studija na Facebooku, koji se koristi za praćenje komentara na Facebooku i Instagramu ili Tweetdecka na Twitteru. Za komentare na YouTubeu praksa je da se omoguće svi komentari, ali ako se rasprava razvije u svađu ili uvrede onda se koristi opcija review čijom aktivacijom se za prikazivanje svakog narednog komentara na ovoj platformi čeka na odobrenje moderatora. Koristi se i lista blokiranih riječi (npr. psovke, uvrede i sl.), koji po automatizmu ne prikazuju takve komentare, a ukoliko isti korisnik napiše više neprimjerenih komentara, on biva blokiran. Iako ni taj sistem nije savršen za moderiranje komentara, iz RSE kažu da on dobro funkcioniše²⁹. Čitatelji, ipak, mogu izbjeći da se njihova nepoželjna riječ prepozna po automatizmu tako što će je izmijeniti ili koristiti neki interpunkcijski znak.

Sagovornici govore da je tokom pandemije COVID-19 bilo mnogo komentara sa govorom mržnje, rasizmom prema Kinezima, nacionalizmom i stigmatizacijom oboljelih. Iako se slažu da je potrebno moderirati komentare u što većoj mjeri, govore da je nemoguće ukloniti sve neprimjerene komentare na sajtu ili na nekoj od društvenih mreža, a naročito zbog manjka kapaciteta i velikog broja komentara. Jedno od mogućih rješenja za smanjenje

27 Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal) – 7.8.2020., Sarajevo.

28 Klix.ba. 2019. *Za pet dana u BiH uhapšene tri osobe zbog govora mržnje na internetu*. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/za-pet-dana-u-bih-uhapsene-tri-osobe-zbog-govora-mrznje-na-internetu/190409070>

29 Ajla Obradović (Balkanski servis Radio Slobodna Evropa) – 7.8. 2020., Zoom.

neprijemnih komentara u online medijima vide u odgovornosti online medija koji bi trebali objavljivati samo tačne i precizne informacije, kao i birati relevantne izvore i sagovornike, kako bi se smanjio prostor za negativne komentare i na taj način pokušalo pozitivno uticati na ponašanje građana. U tom smislu, dodatno je potrebno objavljivati i sadržaje koji raskrinkavaju dezinformacije i teorije zavjere i upozoravati na njihove posljedice.

Moderiranje komentara većinom se odnosi na uklanjanje govora mržnje i uvreda, dok većina medija dopušta komentare koji sadrže dezinformacije i teorije zavjere jer ne krše njihova pravila i dio su slobode govora. Ipak, pojedini sagovornici smatraju da bi se i takvi sadržaji zbog njihove štetnosti trebali uklanjati i da bi mediji trebali razmotriti mogućnost regulacije širenja dezinformacija i teorija zavjera kroz komentare čitalaca posebno tokom kriznih situacija³⁰. Na Radiju Slobodna Evropa, naprimjer, nastoje se ukloniti i svi komentari koji sadrže neprovjerene savjete za liječenja jer mogu biti opasni za zdravlje čitatelja³¹. Pored toga, postoji i sumnja da se komentari koji sadrže govor mržnje, dezinformacije, teorije zavjere i propagandu organizovano šire što dodatno govori o važnosti da se takvi komentari moderiraju.

30 Senka Kurt (bivša urednica Avaza) – 10.8.2020., Sarajevo.

31 Ajla Obradović (Balkanski servis Radio Slobodna Evropa) – 7.8.2020., Zoom.

Zaključak

Istraživanja su pokazala da komentari mogu da utiču na mišljenje i stavove publike, a naročito na interpretaciju informacija u članku koji se komentariše i utiču na kredibilitet vijesti³². Negativni komentari mogu da umanje kredibilitet objavljenih informacija, u ovom slučaju zvaničnih izjava domaćih i svjetskih aktera, a time ugroze i zdravlje ljudi. Koliki će biti uticaj komentara ovisi o prethodnim ubjeđenjima i stavovima publike, ali veliki broj sličnih komentara na jednu temu, naprimjer o teorijama zavjere, mogu dodatno pojačati stavove onih koji u njih vjeruju³³. O uticaju komentara na javnost sagovornici imaju podijeljena mišljenja³⁴, ali smatraju da je njihovo moderiranje važno, naročito u kriznim situacijama u kojima širenje teorija zavjere i dezinformacija mogu biti opasni za javno zdravlje.

Rezultati istraživanja su pokazali da su sekcije za komentare na bh. i crnogorskim online medijima poligon uvreda i ismijavanja, ali i sadržaja koji često nisu povezani sa temom, te da je nivo argumentovane rasprave na objave svjetskih i domaćih zdravstvenih organizacija, kriznih štabova, te izjava predstavnika vlasti i stručnjaka o koronavirusu izuzetno nizak. Prisutan je veliki broj uvreda i ismijavanja objava domaćih i svjetskih zdravstvenih organizacija i institucija, a često su uvrede, rasistički i seksistički komentari usmjereni protiv određenih osoba, poput čelnika Svjetske zdravstvene organizacije Tedrosa Adhanoma Ghebreyesus, domaćih epidemiologa i predstavnika vlasti. Takav nivo komuniciranja relativizira objave domaćih i svjetskih zdravstvenih organizacija i institucija, epidemiologa i predstavnika vlasti, te može da utiče na njihov kredibilitet. Iako u komentarima nije prisutan veliki broj komentara koji sadrže teorije zavjere, ipak su prisutni komentari koji optužuju SZO ili Billa Gatesa za širenje pandemije a i domaće vlasti za preuveličavanje broja oboljenih. Broj komentara koji sadrže govor mržnje također nije veliki, ali činjenica da je on prisutan upućuje na to da moderacija komentara na online medijima nije efikasna i da su potrebni dodatni naponi da se takav sadržaj ukloni. Predstavnici medija se slažu da je potrebna moderacija komentara, naročito zbog sprečavanja širenja govora mržnje i uvreda, ali i dalje je nedovoljno razvijena svijest o potrebi moderiranja komentara koji sadrže teorije zavjere i pseudo-naučne savjete za liječenje koronavirusa. Zbog toga je potrebno raditi na edukaciji i izgradnji kapaciteta medija za moderiranje komentara, a i na medijskom opismenjavanju građana kako bi stekli vještine argumentovanog komuniciranja. Mediji bi trebali podstaći argumentovanu raspravu koja je lišena govora mržnje, uvredljivog govora, psovki, ali i dezinformacija, teorija zavjere i naučno neutemeljenih izjava.

32 Rhana Khaled Arafat. 2018. *Do Online Comments Affect the Credibility of News*. European Journalism Observatory. <https://en.ejo.ch/research/do-online-comments-influence-the-credibility-of-news>

33 Emir Zulejhić (Raskrinkavanje.ba) – 7.8. 2020., Sarajevo.

34 Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal) naprimjer govori da uticaj komentara nije velik koliko objavljenih informacija u medijima, dok drugi sagovornici smatraju da je on ipak značajan.

Reference

A.D. 2020. *Koronavirus u BiH: 41 posto građana smatra da će doći do drugog vala*. Klix.ba. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/koronavirus-u-bih-41-posto-gradjana-smatra-da-ce-doci-do-drugog-vala/200610133>

BosnianPyramidsTV. 2020. *Šta se krije iza drugog talasa*. <https://www.youtube.com/watch?v=0R9NQLTqNEw&t=10s>

Cvijetićanin, Tijana. 2020. *Fact-checking in the Balkans: While the Skye is Falling*. Medium. com. <https://medium.com/@DigiComNet/fact-checking-in-the-balkans-while-the-sky-is-falling-4beca5423483>

Čelinković, Amina. 2020. *Bill Gates nije rekao da nemamo izbora sa vakcinom: Stvarna izjava odnosila se na ekonomsku krizu*. Raskrinkavanje. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/bill-gates-nije-rekao-da-nemamo-izbora-u-vezi-sa-vakcinom-stvarna-izjava-odnosila-se-na-ekonomsku-krizu>

Khaled Arafat, Rhana. 2018. *Do Online Comments Affect the Credibility of News*. European Journalism Observatory. <https://en.ejo.ch/research/do-online-comments-influence-the-credibility-of-news>

Klix.ba. 2019. *Za pet dana u BiH uhapšene tri osobe zbog govora mržnje na internetu*. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/za-pet-dana-u-bih-uhapsene-tri-osobe-zbog-govora-mrznje-na-internetu/190409070>

Koprivica, Dragan Koprivica, Milica Kovačević, i Tijana Velimirović. 2020. *Mreža dezinformacija i neadekvatna reakcija države*. CDT. <http://www.cdtmn.org/analize/mreza-dezinformacija-i-neadekvatna-reakcija-drzave/>

Md Saiful Islam et al. 2020. *COVID-19–Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis*. <http://www.ajtmh.org/content/journals/10.4269/ajtmh.20-0812>

Mitchell, Amy et al. 2018. *Publics Around the World Follow National and Local News More Closely than International*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/global/2018/01/11/publics-around-the-world-follow-national-and-local-news-more-closely-than-international/>

Murić, Elma. 2020. *Britanski obavještajci nisu “ubacili virus u Wuhan da bi srušili Xi Jinpinga”*. Raskrinkavanje. <https://raskrinkavanje.ba/analiza/britanski-obavjestajci-nisu-ubacili-virus-u-wuhan-da-bi-srusili-xi-jinpinga>

RTCG. 2020. *Više od 50 dosto građana misli da je virus vještački*. <http://www.rtcg.me/koronavirus/crnagora/279252/vise-od-50-gradjana-misli-da-je-virus-vjestacki.html>

Tomić, Slađan. 2020. *Neusklađene informacije o COVID 19: Novinari krive vlasti*. Media.ba. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/neusklađene-informacije-o-covid-19-novinari-krive-vlasti>

Vučetić, Vuk. 2020. *Da li Facebook i Twitter dozvoljavaju govor mržnje? Media.ba*. <https://media.ba/bs/magazin-novinarstvo/dozvoljavaju-li-facebook-i-twitter-govor-mrznje>

WHO. 2020. *Timeline: WHO's Covid-19 Response*. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline>

Žuna, Emina Žuna. 2020. *Zašto vjerujemo teorijama zavjere?*. Media.ba, <https://www.media.ba/bs/magazin-novinarstvo/zasto-vjerujemo-teorijama-zavjere>

Analizirani članci i komentari

Vijesti.me

SZO priznaje da postoje dokazi da se COVID-19 prenosi vazduhom. (7.7.2020). <https://www.vijesti.me/svijet/globus/449227/szo-priznaje-da-postoje-dokazi-da-se-kovid-19-prenosi-vazduhom>

Još 116 novih slučajeva koronavirusa, dvije osobe preminule. (19.7.2020). <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/452591/>

Prvi testovi vakcina protiv koronavirusa izazvala zaštitu reakciju imunog sistema. (20.7.2020). <https://www.vijesti.me/svijet/evropa/452841/prvi-testovi-vakcina-protiv-koronavirusa-izazvala-zastitnu-reakciju-imunog-sistema>

cdm.me

Jedna osoba preminula, još 47 zaraženih koronavirusom, u Rožajama 18 novooboljelih. (20.6. 2020). <https://www.cdm.me/drustvo/jedna-osoba-preminula-jos-47-zarazenih-koronavirusom-u-rozajama-18-novooboljelih/>

Svjetska zdravstvena organizacija priznala: Sve više dokaza o prenosu virusa vazduhom. (8.7.2020); <https://www.cdm.me/tehnolozija/medicina/svjetska-zdravstvena-organizacija-priznala-sve-vise-dokaza-o-prenosu-virusa-vazduhom/>

Hrapović: Crna Gora će među prvim zemljama dobiti vakcinu za koronavirus. (17.7.2020). <https://www.cdm.me/drustvo/hrapovic-crna-gora-ce-biti-medu-prvim-zemljama-koje-ce-dobiti-vakcinu-za-koronavirus/>

Depo.ba

Svijet je ušao u novu i opasnu fazu pandemije koronavirusa. (20.6.2020). <https://depo.ba/clanak/203780/direktor-who-izdao-upozorenje-svijet-je-usao-u-novu-i-opasnu-fazu-pandemije-koronavirusa>

Treba reći istinu, a ne plašiti ljude – virus je oslabio! Oni koji su danas pozitivni, ne moraju biti i zarazni!. (24.6. 2020). <https://depo.ba/clanak/203938/treba-reci-istinu-a-ne-plasiti-ljude-virus-je-oslabio-oni-koji-su-danas-pozitivni-ne-moraju-biti-i-zarazni>

Danas stupile na snagu: Ovo su nove naredbe i preporuke Kriznog štaba FBiH. (28.6.2020). <https://depo.ba/clanak/204048/danas-stupile-na-snagu-ovo-su-nove-naredbe-i-preporuke-kriznog-staba-fbih>

Klix.ba

Pročitajte nove naredbe i preporuke Federalnog kriznog štaba zbog koronavirusa. (26.6.2020). <https://www.klix.ba/vijesti/bih/procitajte-nove-naredbe-i-preporuke-federalnog-kriznog-staba-zbog-koronavirusa/200626133>

Čelnik WHO-a: Postoji izlaz iz pandemije, može se kontrolisati širenje virusa. (13.7.2020). <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/celnik-who-a-postoji-izlaz-iz-pandemije-moze-se-kontrolisati-sirenje-virusa/200713116>

Bill Gates: Posljednja prepreka pandemije će biti uvjeravanje ljudi da se vakcinišu. (27.6. 2020). <https://www.klix.ba/vijesti/svijet/bill-gates-posljednja-prepreka-pandemije-ce-bitu-uvjeravanje-ljudi-da-se-vakcini-su/200627005>

Lista sagovornika

Aleksandra Obradović (Cdm.me)

Angelina Albijanić-Duraković (DEPO portal)

Ajla Obradović (Balkanski servis RSE)

Borislav Višnjić (Digitalni forenzički centar)

Emir Zulejhić (Raskrinkavanje.ba)

Nemanja Vukotić (Vijesti.me)

Milica Kovačević (Raskrinkavanje.me)

Senka Kurt (bivša urednica Avaza)

Dinko Dundić (Fokus.ba)

